

سبک زندگی در نهج البلاغه

(سیره‌شناسی)

برزبانی، حریم‌داری و پروا پیشگی

مصطفی دلشاد تهرانی

انتشارات دریا

تهران، میرداماد، میدان مادر، خیابان شاه‌نظری
خیابان سپاهان، شماره ۲۶ - تلفن: ۲۲۶۷۰۲۳۳

سیک زندگی در نهج البلاغه (سیره‌شناسی): مرزبانی، حریم‌داری و پروا‌پیشگی

مؤلف: مصطفی دلشاد تهرانی

ویراستار: حسن رفعتی

حروفچین و صفحه‌آرا: محمد ملک‌زاده • طراح جلد: کوکب طاهباز

چاپ و صحافی: روز

نوبت چاپ: چاپ اول، زمستان ۱۳۹۴

شمارگان: ۵۰۰ نسخه • قیمت: ۱۵۰۰۰ تومان

شابک ISBN: 978-964-7313-50-6 ۹۷۸-۹۶۴-۷۳۱۳-۵۰۰

سرشناسه	: دلشاد تهرانی، مصطفی، ۱۳۳۴ -
عنوان قراردادی	: نهج البلاغه، فارسی، برگزیده، شرح
عنوان و نام پدیدآور	: سیک زندگی در نهج البلاغه (سیره‌شناسی)، مرزبانی، حریم‌داری و پروا‌پیشگی / مصطفی دلشاد تهرانی.
مشخصات نشر	: تهران: انتشارات دریا، ۱۳۹۴.
مشخصات ظاهری	: ۲۱۴ ص.؛ ۱۴ × ۲۱ س.م.
شابک	: 978-964-7313-50-6
وضعیت فهرست‌نویسی	: فیبا
یادداشت	: کتابنامه.
یادداشت	: نمایه.
موضوع	: علی بن ابی‌طالب (ع)، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق. نهج البلاغه - - - - -
موضوع	: علی بن ابی‌طالب (ع)، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق. نهج البلاغه - - - - - راه و رسم زندگی
موضوع	: علی بن ابی‌طالب (ع)، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق. نهج البلاغه - - - - - نقد و تفسیر
موضوع	: تقوا
شناسه افزودن	: علی بن ابی‌طالب (ع)، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق. نهج البلاغه، برگزیده، شرح
رده‌بندی کنگره	: ۱۳۹۴ د ۷ ص ۳۸ / ۰۹ BP
رده‌بندی دیویی	: ۲۹۷/۹۵۱۵
شماره کتابشناسی ملی	: ۴۱۲۹۲۴۵

فهرست مطالب

۹	دیباب
۱۱	۱. نهج البلاغه و مؤلف آن
۲۰	۲. روش‌های مطالعه و تحقیق نهج البلاغه
۲۴	۳. معنای مفهوم سبک و سیره
۲۷	۴. معنای اصطلاحی و پیشنهاد کاربرد اصطلاحی سیره
۳۰	۵. شاخصه‌های مفهوم سیره
۳۰	۵-۱. اصول کلی
۳۱	۵-۲. عملی بودن
۳۱	۵-۳. ثابت بودن
۳۴	۵-۴. حاکم بودن
۳۴	۶. سیره امام علی (ع) در نهج البلاغه
۳۷	مرزبان‌ی، حریم‌داری و پروا پیشگی
۳۹	جایگاه مرزبان‌ی، حریم‌داری و پروا پیشگی
۴۳	عرصه‌های مرزبان‌ی، حریم‌داری و پروا پیشگی
۴۵	عرصه فردی
۴۸	پاسدداشت حریم خود

- ۵۳ ریشه حریم شکنی انسان
- ۶۰ مرزشکنی و بی پروایی: ریشه همه سقوطها
- ۶۳ پرهیز از معبود گرفتن جز خدا و نفی پذیرش ربوبیت غیر خدا
- ۷۰ نفی سلطه گری و اثبات بندگی

- ۷۷ رصه اجتماعی
- ۸۰ زیست مسلمانی با پاسداشت حریم های اجتماعی
- ۸۳ لزوم پاسداشت حریم همگانی

- ۸۹ عرصه حکمتی
- ۹۲ اهمیت حریم داری پروا پیشگی در جایگاه حکومت
- ۹۵ لزوم حرکت پیوسته شان مداران در مرزها
- ۹۸ ستم و تجاوز از جایگاه قدرت، بالاترین مرزشکنی و حریم دری
- ۹۹ حکومت امام علی (ع)، حکومت مرزبانی و حریم داری

- ۱۱۱ عرصه اقتصادی
- ۱۱۴ اهمیت مرزبانی و حریم داری در عرصه اقتصادی
- ۱۱۷ مرزبانی و حریم داری امام علی (ع) در عرصه اقتصاد
- ۱۲۱ لزوم امانداری در دارایی های عمومی
- ۱۲۸ بهره مندی اقتصادی همه گروه های اجتماعی
- ۱۳۱ لزوم نظارت و مراقبت جدی بر مرزها و حریم های اقتصادی

فهرست مطالب / ۷

عرصه نظامی ۱۳۵

سیره امام علی (ع) در پاسداشت مرزها و حریم‌ها و پرواداری در

عرصه نظامی ۱۳۸

پاسداشت حریم‌ها و مرزبانی و پرواداری در سخت‌ترین شرایط

نظمی ۱۴۹

عرصه قضایی ۱۵۳

اهمیت رزبانم حریم‌داری و پروایشگی در عرصه قضایی ۱۵۶

پرهیز از قضاوت در حال نامناسب ۱۵۹

پاسداشت برابری بین طرفین دعوا ۱۶۱

قضاوت نکردن پیش از شنیدن سخنان طرفین دعوا ۱۶۵

پرهیز از عجله در داوری، و تأمل و درنگ پیش از صدور حکم ۱۶۶

یکسانی قضاوت در امور یکسان ۱۶۶

رعایت احتیاط در مجازات ۱۷۲

عرصه دینداری ۱۷۷

حقیقت دینداری ۱۸۰

مرزبانی و حریم‌داری درست در دینداری ۱۸۲

نمایه ۱۸۹

منابع و مأخذ ۱۹۵

۱. نهج البلاغه، مؤلف آن

نهج البلاغه بی تردید پس از قرآن کریم گرانقدرترین و ارزشمندترین میراث فرهنگی اسلام است. تالیف این اثر به سال ۴۰۰ هجری به دست ابوالحسن محمد بن حسین موسوی معروف به سید رضی و شریف رضی طی شانزده سال به پایان رسید. وی به سال ۳۵۹ هجری دیده بر جهان گشود و به سال ۴۰۶ دیده بر جهان فرو بست. شریف رضی از برجسته ترین عالمان مسلمان است که در عزت نفس و بلند نظری، سخاوت و بخشندگی، پایبندی به امر سر راستی، پرهیز از تملق و چاپلوسی، پارسایی و پرواداری، آزادگی و عالت خواهی در روزگار خود مانند نداشته است. بیش از ده سال از سن شریف رضی نگذشته بود که به سرودن شعر پرداخت و چنان قریحه ای برخیزد نشان داد که سابقه نداشت. هنوز بیستمین بهار زندگی را پشت سر گذاشته بود که در تمام معارف و علوم اسلامی سرآمد همگان شد، و در سرودن شعر به مقامی دست یافت که هیچ کس بدان مرتبه راه

نیافت.^۱

سید رضی با وجود گرفتاری‌های بسیار سیاسی، اجتماعی و فرهنگی، و نیز مشاغل مهم و حساس و وقت‌گیری همچون نقابت طالبیان و امارت حج و نظارت دیوان مظالم،^۲ در عمر چهل و هفت ساله خویش آثاری بس مهم برجای گذاشت که هریک در نوع خود ممتاز و حائز اهمیتی بسیار است که البته برخی از آن‌ها به جای مانده و بیشتر آن‌ها از میان رفته و جز نام و نشانی از آن‌ها باقی نمانده است. در بین آثار شریف رضی نهج البلاغه مهم‌ترین و برجسته‌ترین آن‌ها است که هیچ کتابی پس از قرآن کریم به والایی و شیوایی، و گرانمایگی جاودانی آن نمی‌رسد.

نهج البلاغه (راه روشن بلاغت) عنوانی است که سید رضی برای منتخبی از خطبه‌ها و رعاظ نام‌ها و عهدنامه‌ها، و کلمات کوتاه و قصار امیرمؤمنان علی (ع) برگزیده است؛^۳ و این کتاب در فرهنگ اسلامی مانند آفتاب نیمروز می‌درخشد، و صدفی مشحون از گوهرهایی از حکمت‌های عالی است.^۴

شریف رضی چنان‌که خود در مقدمه نهج البلاغه توضیح داده است به سال ۳۸۴ هجری تألیف کتابی را آغاز کرد در خصائص و ویژگی‌های امامان شیعه که مشتمل بر خبرهای غالب و سخنان برجسته آنان بود و نام آن را «خصائص الأئمة» گذاشت. پس از

۱. بتیمة الذمیر، ج ۳، ص ۱۵۵؛ الکنی و الالقاب، ج ۲، ص ۳۶۸.

۲. بتیمة الذمیر، ج ۳، ص ۱۵۵؛ عمدة الطالب، ص ۲۳۷.

۳. مصادر نهج البلاغة و أسانیده، ج ۱، ص ۸۷.

۴. در پیرامون نهج البلاغة، ص ۱۹.

گردآوری خصائص امیرمؤمنان علی (ع) موانع ایام و گرفتاری‌های روزگار وی را از تمام کردن باقی کتاب بازداشت. او آن کتاب را به باب‌ها و فصل‌هایی تقسیم کرده بود و در پایان آن فصلی را به سخنان کوتاه امام (ع) در زمینه مواعظ و حکم و امثال و آداب نقل شده از آن حضرت - به جز خطبه‌های بلند و نامه‌های مفصل - اختصاص داده و این مطالب را در آن فصل آورده بود. گروهی از دوستان او، این فصل را بسیار پسندیدند و از نکات بی‌نظیر آن دچار شگفتی شدند و از وی خواستند کتابی بلیف کند که سخنان برگزیده امام علی (ع) در همه رشته‌ها و شاخه‌های گوناگون، از خطبه‌های آن حضرت گرفته تا نامه‌ها و مواعظه‌ها و آداب را دربرداشته باشد. شریف رضی یادآور شده است که آنان می‌دانستند این کتاب، دربردارنده شگفتی‌های بلاغت و نمونه‌های ارزنده فصاحت و گوهرهای ادبیات عربی و نکات درخشان از سخنان دینی و دنیوی خواهد بود که در هیچ کتابی جمع‌آوری نشده و در هیچ نوشته‌ای تمام حرا از آن گردآوری نگشته است، زیرا تنها امیرمؤمنان (ع) است که به پرشویه و آبشخور فصاحت و منشأ و آفریدگار بلاغت است؛ گوهرهای نهفته‌اش به وسیله او آشکار، و آداب و آیینش از او گرفته شده است. تمام خطیبان و سخنوران به او اقتدا کرده و همه واعظان بلیغ از سخنان او استمداد جسته‌اند. با وجود این، او همیشه پیشرو است و آنان دنباله‌رو، او مقدم است و آنان مؤخر، زیرا سخنان آن حضرت رنگ علم الهی و عطر سخنان پیامبر را به همراه دارد.^۱

شریف رضی در مقدمه خود بر نهج البلاغه یادآور شده است که با چنین انگیزه‌ای خواسته دوستان را اجابت کرد و این کار بزرگ را آغاز نمود، درحالی که یقین داشت سود و نفع معنوی آن بسیار است و به زودی همه جا را تحت سیطره خود قرار خواهد داد و اجر آن ذخیره آخرت خواهد بود. او اضافه کرده است که بدین وسیله خواسته علاوه بر فضایل بی شمار دیگر، بزرگی قدر و شخصیت امیرمؤمنان (ع) را در فضیلت سخنوری نیز آشکار سازد، زیرا او تنها فردی است که از میان تمام گذشتگان که سخنی از ایشان به جا مانده، به آخرین مرحله فصاحت و بلاغت رسیده است، اما سخنان آن حضرت اقیانوسی است بی کران و اندیشه‌های گوناگونی که هرگز درخشش آن کاستی نگیرد.^۱ سبک شریف رضی در تألیف نهج البلاغه دارای شش ویژگی است:

گزینشی؛ صحت صدور؛ ارسال حدیثی؛ بلاغت کلامی؛ غنای محتوایی؛ ناپوستگی تاریخی.

شریف رضی در تألیف خود به طور کامل گزینشی و با حذف اسناد روایات (ارسال حدیثی) عمل کرده و از مجموعه آموزه‌های امام علی (ع) که در اختیار داشته نمونه‌هایی را براساس دید و ذوق سخن‌شناسانه، ادیبانه و زیبایی‌شناسانه خود برگزیده و از آن نمونه‌ها قسمت‌هایی را جدا کرده و با نظمی زیبا در کنار هم چیدمان بخشیده است. وی چنان که در مقدمه خویش بر نهج البلاغه یادآور شده، در این گزینش انواع سخنان امام (ع) در همه رشته‌ها و

شاخه‌های گفتارش را آورده و تنوعی بسیار گسترده فراهم کرده و در این کار بلیغ‌ترین نمونه‌ها را برگزیده و مجموعه‌ای فراهم کرده که از نظر غنای محتوایی بی‌مانند است.

شریف رضی در تمام مواردی که خطبه، سخن، نامه، وصیت‌نامه، و سفره‌شی را نقل کرده، با آوردن حرف «مِنْ» مشخص کرده که مطلب را به‌طور کامل نقل نکرده و گزیده‌ای از آن را آورده است. در بخش خطبه‌ها، به‌تقریب هر مورد، یعنی سخن‌های شماره ۵۹، ۶۰، ۶۱، ۷۰، ۲۰۷ که بطور کامل نقل شده، در بقیه موارد با تعبیر: مِنْ خطبه‌له علیه‌السلام، مِنْ کلام‌له علیه‌السلام، و مِنْ دعاء له علیه‌السلام، مشخص شده که قسمتی از مطالب آمده است؛ و در بخش نامه‌ها، به‌جز موارد ۱۵ و ۱۶ که کامل نقل شده، بقیه موارد با تعبیر: مِنْ کتاب له علیه‌السلام، و مِنْ وصیه له علیه‌السلام، و مِنْ عهد له علیه‌السلام، مِنْ حلف له علیه‌السلام آمده که نشان‌دهنده گزیده بودن آن‌هاست. در بخش حکمت‌ها، شریف رضی حرف «مِنْ» را ذکر نبرده است، زیرا آن‌چه نقل کرده، خود بیانگر حکمتی و سخنی کوتاه است و گزیده از آن معنا ندارد.

شریف رضی در گزینش خویش براساس روش فقه از حدیث خود آن‌چه را آورده به صحت صدور آن اطمینان داشته است، هر چند در هر کار بشری احتمال خطا وجود دارد.

نکته مهم دیگر در گزینش‌های شریف رضی آن است که وی چنان که خود در مقدمه خویش بر نهج‌البلاغه اشاره کرده، پیوستگی تاریخی مطالب را رعایت نکرده است، و بر این اساس حتی در مواردی قسمت‌هایی از دو یا چند خطبه و سخن و گاه نامه امام (ع) را

برگزیده و آن‌ها را در کنار هم قرار داده و در یک خطبه یا سخن و نامه آورده است و به اصطلاح تقطیع و تنظیم انجام داده است.

شریف رضی در تنظیم این کتاب، آن را به سه بخش تقسیم کرده چنان که خود در مقدمه یادآور شده که دیده است سخنان آن حضرت برگرد سه محور می‌گردد؛ نخست: خطبه‌ها و فرمان‌ها، دوم: نامه‌ها و پیغام‌ها، و سوم: کلمات حکمت‌آمیز و موعظه‌ها. پس ابتدا خطبه‌های شگفت، سپس نامه‌های زیبا و سرانجام حکمت‌ها و کلمات ناب را انتخاب کرده و هریک را در بابی مستقل قرار داده است و هرگاه به سخنی از آن حضرت دست یافته که جزو هیچ یک از این سه بخش نباشد، آن را در مناسب‌ترین و نزدیک‌ترین باب قرار داده است.^۱ بدین ترتیب شریف رضی ۲۴۱ خطبه، ۷۹ نامه، و ۴۸۹ حکمت را برگزیده و در نهج‌الدعوه آورده است.^۲ در نسخه‌ها و شروح مختلف نهج البلاغه این تعداد اندکی مختلف است و دلیل آن این است که برخی، یک خطبه و چنانچه دو بخش نموده و گاهی دو خطبه و غیر آن را تحت یک عنوان و شماره در کرده‌اند. همچنین در بخش حکمت‌ها شریف رضی پس از آوردن حکمت،^۳ فصلی از حکمت‌هایی گشوده است که غریب می‌نماید و نیازمند تفسیر است و در این فصل ۹ حکمت را که جدا شماره گذاشته، آورده و تفسیر کرده و سپس به ادامه بخش حکمت‌هایی پرداخته است که نیازمند تفسیر نیست و با شماره ۲۶۱ به بعد مشخص شده است.

۱. همان، ص ۳۶.

۲. مطابق شماره‌گذاری نسخه دکتر صبحی صالح.

۳. مطابق همین شماره‌گذاری.

بدین ترتیب کتابی شگفت ظهور یافت که در آن والاترین اندیشه‌ها و معرفت‌ها، و نیکوترین سیرت‌ها و سلوک‌ها جلوه یافته و انسان را راه نموده و به بهترین مقصد و کمالات و زندگی هدایت کرده است. نهج البلاغه از وجوه گوناگون کتابی شگفت است: واژه‌ها و مفردات، و کلمات، عبارات، بافت سخن و هندسه کلام، بلاغت و معانی، موسیقی کلام، قوت و استحکام، لطافت و سحر بیان، معانی و معارف والا، وجوه متعدد کلام و محدود نبودن به یک زمینه خاص، تأثیرگذاری بر دل‌ها و نفوذ در جان‌ها، و راهگشایی در عرصه‌های گوناگون.

نهج البلاغه چشمه‌ای است از خورشید حقیقت که رایحه وحی الهی و شمیم کلام نبوی از آن استلزام می‌شود؛ کتابی که دربرگیرنده حکمت‌های متعالی، کمالات انسان، ربط و مناسبات اجتماعی و جامعه‌شناسی، سیاست و قوانین راستین سیاسی، مواظبت نوری، سلوک الهی، نظام تربیتی، آیین مدیریت و حکومنداری، سنت‌های تاریخی، راه و رسم زندگی، و عرفان حقیقی و عالم اخلاقی است.

شریف رضی در تألیف گرانقدر خود مطالب نقل شده از امیرمؤمنان علی (ع) را بدون ذکر اسناد آورده و نهج البلاغه را نظر حدیثی «مُرْسَل» یعنی از سندها شده است و وی جز در هفده مورد آن‌هم به طور کلی، مطالب را مستقیم از امیرمؤمنان علی (ع) نقل کرده و سلسله راویان را حذف کرده است، زیرا او در مقام تألیف کتابی فقهی یا گردآوری احادیث در حوزه احکام و امور شرعی نبوده

است،^۱ بلکه همان‌طور که خود وی در مقدمه نهج البلاغه تصریح کرده در پی آن بوده است که کتابی تألیف کند که شگفتی‌های بلاغت و نمونه‌های ارزنده فصاحت و بی‌نظیری معارف امام علی (ع) در آموزه‌های دینی و دنیوی را نشان دهد که در هیچ کتابی جمع‌آوری نشده و در هیچ نوشته‌ای تمام جوانب آن نیامده است.^۲ همچنین اعتبار شخصیتی و علمی شریف رضی مایه اعتماد به کاری است که وی انجام داده است.^۳ شأن نهج البلاغه نیز چنان است که خود حاجت و میل صحت و راستی خویش است.^۴

آفتاب آمد دلیل آفتاب

گر ذلالت باید از وی رو متاب^۵

درباره نهج البلاغه هیچ سندی گویاتر و محکم‌تر از الفاظ و معانی آن نیست و نهج البلاغه خود برتر شاهد صحت صدور آن - در مجموع - از امیرمؤمنان علی (ع) است. البته بسیاری از عالمان کتاب‌هایی با عنوان استناد نهج البلاغه، مدارک نهج البلاغه، اسناد نهج البلاغه، و مصادر نهج البلاغه تألیف کرده و تلاش کرده‌اند تا منابع و اسناد نهج البلاغه را در این آثار گرد آورند.^۶ قسمت‌هایی از

۱. سیری در نهج البلاغه، ص ۴ - ۵.

۲. نهج البلاغه، مقدمه شریف الرضی، ص ۳۴.

۳. نک: نقدالرجال، ص ۳۰۳؛ امل‌الآمل، ج ۲، ص ۲۶۲؛ مصادر

نهج البلاغه و آسانیده، ج ۱، ص ۸۷.

۴. نک: مدارک نهج البلاغه و دفع الشبهات عنه، صص ۱۹۳ - ۱۹۹.

۵. مثنوی معنوی، دفتر اول، بیت ۱۱۶.

۶. مدارک نهج البلاغه و دفع الشبهات عنه، از هادی کاشف الغطاء؛ مصادر

نهج البلاغه دارای سندهایی متصل و قابل اطمینان سندی است، و چنانچه قسمت‌های دیگر در کنار این قسمت‌ها قرار داده شود، به وضوح برای هرکس که اهل دقت نظر و شناخت سبک سخن باشد، روشن می‌گردد که نهج البلاغه در مجموع دارای یک سبک است و از یک مدع صادر شده است.^۱ بنابراین در اعتبارسنجی نهج البلاغه موازنه است که این کتاب دارای اعتبار محتوایی، اعتبار ادبی، اعتبار سندی و اعتبار سبکی بوده و در انتساب مطالب آن - در مجموع - به امیرمؤمنان علی (ع) هیچ تردیدی نیست.

→ نهج البلاغه فی مدارك نهج البلاغه، از سید هبة‌الدین حسینی شهرستانی؛ استناد نهج البلاغه، از امتیاز علیخان عرشی؛ مصادیق نهج البلاغه و اسانیده، از سید عبدالزهره حسینی خطیب؛ مدارك نهج البلاغه، از عبداللّه نعیم؛ پژوهشی در اسناد و مدارك نهج البلاغه، از سید محمد مهدی جعفری؛ نهج البلاغه و اسناد آن، از سید جواد مصطفوی؛ بحثی کوتاه پیرامون نهج البلاغه، از رضا استادی؛ پرتوی از نهج البلاغه، از سید محمد مهدی جعفری؛ نهج البلاغه، از سید محمد حسین حسینی جلالی.

نک: شرح ابن ابی‌الحدید، ج ۱، صص ۲۰۵ - ۲۰۶؛ ج ۱۰، صص ۱۲۷ - ۱۲۹؛ نهج البلاغه از کیست؟، صص ۲۳ - ۲۶؛ پرتوی از نهج البلاغه مصطفوی، ص ۱۶۵.

۱. نک: شرح ابن ابی‌الحدید، ج ۱، صص ۲۰۵ - ۲۰۶؛ ج ۱۰، صص ۱۲۷ - ۱۲۹؛ نهج البلاغه از کیست؟، صص ۲۳ - ۲۶؛ پرتوی از نهج البلاغه مصطفوی، ص ۱۶۵.